

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE FİLİSTİN'DE İDARİ TAKSİMAT, NÜFUS VE İKTİSAT SİYASALARI

Administrative Partition, Population and Economic Politics in Palestine During II. Abdulhamid Era

Doç.Dr. Mete Kaan KAYNAR

Hacettepe Üniversitesi, metekaankaynar@gmail.com

Yrd.Doç.Dr. Gökhan AK

Nişantaşı Üniversitesi, gak2081@yahoo.co.uk

Kaynar, M.K.& Ak, G.(2018). "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'de İdari Taksimat, Nüfus Ve İktisat Siyasaları", Vol:4, Issue:19; pp:412-428 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi

Article Arrival Date

12/02/2018

Makale Yayın Kabul Tarihi

The Published Rel. Date

30/03/2018

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, II.

Abdülhamid, Filistin,

Ortadoğu, Uluslararası

Siyaset

Keywords:

Ottoman Empire, II.

Abdulhamid, Palestine,

Middle East, International

Politics

ÖZ

Ortadoğu, dış müdahaleler için her zaman bir mıknaş olmuştur. Dolayısıyla, yüzyıllarca adeta kaynayan bir kazana dönen Ortadoğu'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ortaya çıkan ve halen de sürmekte olan sorunların başında Filistin meselesi gelmektedir. Gerek iç ve dış güvenlik ile dış borçlar, gerekse devleti baskı ile yönetirken birçok da modernleşirme girişimi benimseyen dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid, 19. yüzyıl Osmanlı'sının en ilginç padişahlarından birisidir. Avrupa ve Rusya'da yüzyıllarca süren baskı ve zulümler yüzünden 19. yüzyılda iyice yükselen Yahudi sorunu, Yahudilerin, II. Abdülhamid döneminde büyük oranlarda Osmanlı toprağı Filistin'e göç etmeye başlamasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Filistin bölgesine Yahudi göçünü ve bu bölgeye yönelik yabancı siyasetleri kayda değer biçimde izlemeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, bu göçü engellemeye çalışmış ve dönemin padişahı II. Abdülhamid de, bu bağlamda olmak üzere, söz konusu bölgeye yönelik politikalarını gözden geçirerek, büyük oranda değiştirmiştir. Bu araştırmanın ana amacı, II. Abdülhamid döneminde Filistin sorununun ortaya çıkışı, gelişimi ve bu bağlamda izlenen idari taksimat, nüfus ve iktisadi siyasetleri irdelemektir.

ABSTRACT

The Middle East has always been a magnet for foreign intervenes. By this view, in the Middle East that looked like a boiling witch-pot for centuries the Palestine issue had arisen as one of the most prominent troubles which came up during the last century of Ottoman Empire. Ottoman Sultan II. Abdulhamid, who adopted various modernization efforts during this period as well as dealing with many foreign debts and inner/outer security problems, is one of the prominent Sultans of the 19th-century-Ottoman era. The Jewish problem, which arose in the 19th century due to oppression and persecution in Europa and Russia for centuries, turned into a different pose following their mass migrations to the Ottoman-territory Palestine. The Ottoman Empire, which observed closely Jewish migration and foreign politics regarding Palestine, tried to prevent this migration and in this context, Sultan II. Abdulhamid changed his politics towards region by examining the developments in Palestine. The main aim of this study is to explore in-depth the rising of Palestine issue, development and related administrative partition, population and economics politics.

1. GİRİŞ

Kudüs'ün varlığıyla değer kazanan Filistin bölgesinin yönetimi tarihte bölgeye hâkim olan devletler ve toplumlar tarafından da oldukça önemli kabul edilmiştir. 19. yüzyıldan sonra bölgenin yönetimini alan Osmanlı Devleti de bölgeye gerekli hassasiyeti göstermiştir. Devlet idaresi, bölgede bulunan cemaatlerin gerek kendi aralarında gerekse birbirleriyle olan ilişkilerinde hakem rolü üstlenerek, bölge halkının dini inançları çerçevesinde, huzur ve güven içerisinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kudüs hızlı ve dinamik bir sürece girerek, büyük

ölçüde değişmeye başlamıştır. Bölge, her ne kadar Osmanlı yönetiminde olsa da, Batılı devletler bu bölgeye müdahalelerde bulunmuşlar ve Yahudilerin Filistin'e yerleşme politikalarına ve teşkilatlanarak dünyanın farklı yerlerinden Filistin'e göç etmelerine destek olmuşlardır. Yahudilerin, 1882 yılında Rusya'da zulme uğramalarının ardından Filistin'de bir devlet kurma düşüncesiyle başlattıkları Yahudi göçü, bölgenin değişiminde özellikle bir kırılma/dönüm noktası olmuştur. Osmanlı devleti göçü engellemek için kanunlarla bir takım tedbirler almasına rağmen Yahudiler, gayri resmi yollarla ve bazı oyunlarla Filistin bölgesine yerleşmeyi başarmışlardır (Gümüş, 2009: 1).

Aslında uluslararası ilişkiler disiplininin temel sorunsallarından biri olan 'uluslararası göç' olgusunun, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, küreselleşme ve dünya çapındaki siyasi, ekonomik ve toplumsal krizlerle birlikte popülaritesi hızla artmış ve geçmişte göreceli olarak kısır kalmış bu önemli uluslararası sorunla ilgili çalışmalar da bu paralelde hız kazanmıştır. Göç, kısaca ekonomik, toplumsal veya siyasi nedenlerle, insanların bireysel ya da kitlesel olarak yer değiştirme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Bu hareket ülke içinde olursa iç göç, ülkeler arasında olursa dış göç veya uluslararası göç olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, 'uluslararası göç' olgusu, insanlık tarihi boyunca süregelen ve çeşitli algılara göre biçimlenmiştir (Akarçay ve Ak, 2017: 341). Dolayısıyla, göçlerle dolu olan Yahudi tarihinde, Avrupa'da ve özellikle Rusya'da sertleşen Anti-Semitizm, Yahudilerin birleşerek Filistin'e yerleşmeleri projesini, 19. yüzyılın sonlarına doğru Yahudi ırkının geleceğine dair yorumların ağırlık merkezi haline getirmiştir. Yahudi sorununun büyüdüğü tarihler aynı zamanda, Osmanlı tahtında bulunan Padişah II. Abdülhamid'in gerek dâhili, gerekse harici meselelerle yoğun bir biçimde uğraştığı dönemi ihtiva etmektedir.

Yahudi aleyhtarlığının dünyanın hemen her bölgesinde ve ülkesinde mevcut olması nedeniyle beliren ana sorun; Yahudilerin gönderileceği yeri bulmak ve onu elde etmektir. Bu arayış, Yahudilerce Kutsal Topraklar'a kaydırılmak istendiğinde gerekçe; Yahudilerin çok eski tarihlerde orada yaşamış olmalarından çok, göç ettikleri ülkelerde meydana gelen politik ve ekonomik sıkıntılar olmuştur. O nedenle; özellikle İngilizler için ülkelerine yığınlar halinde gelen 'Yahudi milleti'nden sonsuza dek kurtulabilecekleri bir bölge bulmak adeta bir gereklilik haline almıştır. Bu maksatla, Yahudilerin yoğun olarak göç edebilecekleri, en yakın ve elverişli bölge olarak Filistin ve civarı benimsenmiştir.

1876-1909 yılları arasında Osmanlı padişahı olan II. Abdülhamid, içinde bulunduğu yüzyılda gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmak için dış siyaseti olabildiğince yakından takip etmiş; Avrupa'nın oyunlarını engellemeye çalışmıştır. İzlediği ekonomik ve sosyal politikalar temelli sistemli bir yaklaşım ile Filistin bölgesinin daha uzun süre Osmanlı'da kalmasını sağlamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti altında en huzurlu ve rahat dönemini geçiren Filistin bölgesi, ilk olarak "Kutsal Yerler Meselesi" sebebiyle uluslararası platforma taşınmıştır. 1882 yılından sonra başlayan sistemli Yahudi göçü nedeniyle Kudüs Sancağı'nı, Mutasarrıflık olarak doğrudan İstanbul'a bağlamıştır.

1871 tarihli Vilayet Nizannamesi'yle Kudüs, doğrudan merkeze bağlı livalardan biri haline getirilmiştir. Siyasi gücün ağırlık merkezi Akka ve Kuzey Filistin iken, özellikle 1872 yılından itibaren ağırlık merkezi daha açık bir şekilde güneye ve Kudüs şehrine kaymıştır. 19. yüzyılın başlarında Filistin bölgesinde yaşam, aileleri merkez almış; ailenin faaliyetleri ise aşiretler tarafından yönetilmiştir. Bununla birlikte, köy ve nahiye şeyhlerinin oluşturduğu mahalli otoritelerin, bölgedeki şehirleri kontrol altında bulundurmaları, aralarındaki çekişmeler ve silahlı mücadeleler de halkın şehir yaşantısını tercih etmemesine sebep olmuştur (Gümüş, 2009).

Bu çalışmanın ana konusu, II. Abdülhamid döneminde ekonomik ve sosyal yönden uygulanan Filistin politikalarını analiz etmektir. Bu çalışma ile; halen günümüzde hassas bir sorun olarak devam eden Filistin meselesinin önemine değinilerek, II. Abdülhamid'in bölgeyi korumak ve kollamak adına almış olduğu bir dizi tedbirler ve ekonomik/sosyal politikalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma, geniş bir literatür araştırmasına dayanmaktadır. Çalışmalara ilk olarak kütüphanelerde ikincil veri kaynaklarının incelenmesiyle başlanmış; bu kapsamda, konuyla ilgili bilimsel kitap, makale, tez, rapor ve arşiv belgeleri incelenmiştir. Kalitatif bir araştırma metodunu benimseyen çalışmada, içerik analizi, belge ve söylem analizleri ve tarih analizi ve karşılaştırmalı durum analizi araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1 II. Abdülhamid'in Filistin'e Bakışı ve İngiltere-Rusya Çekişmesinde Filistin'e Yahudi Göçü

Filistin planları, Osmanlı hükümetinin yeni göçmenler için aldığı red kararları ve ilan ettiği yasaklarla sekteye uğrayan İngiltere'deki Yahudi lobisi, Museviler adına yeni bir program arayışına girdi. Kendi içlerinde tartışmalar sürerken, Osmanlı Devleti de arka arkaya aldığı darbelerle, yurt içinde ve dışında yaşadığı sıkıntıları bertaraf etmeye çalışıyordu. Devlet daha Fransa'nın 1881'de, Berlin Anlaşmasını ihlal ederek Tunus'u işgal etmesine karşı koyamamışken; Büyük Britanya'nın 1882'de, stratejik bir öneme sahip Mısır'ı işgal etmesi ile sarsıldı (Engin, 2007: 21). Bu haksız ilhaklarla karşı karşıya kalan Sultan Abdülhamid, dış ilişkilerinde daha şüpheli bir hal aldı. Avrupalı güçler arasındaki dengenin İngiltere lehine bozulması ile Birleşik Krallık limanlara ve emperyal noktalarına dönük politikasını sağlamlaştırdı. Almanya'nın beklentileri ise İngiltere'nin talepleriyle çakışıyordu. Güçler dengesindeki rekabet Kutsal Topraklar'a da taşınmıştı. 19. yüzyılın başından beri giderek artan misyoner faaliyetleri neticesinde bölgede Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta İtalya güdümünde kiliseler, dini okullar ve dernekler kurulmuştu (Maksudoğlu, 2007: 441-445). Bölgeye yapılan göçmen baskısı ve yaşanan tüm olumsuzluklar nedeniyle, Osmanlı Devleti dış ilişkilerini yeniden gözden geçirdi. Padişah özellikle Filistin'de dini ve etnik dengeyi bozmamaya önem vermiş ve o nedenle de Kutsal Topraklar'da demografik oranları, Müslümanlar aleyhine değiştirecek herhangi bir yerleşim dalgasını kesinlikle reddetmişti. Osmanlı İmparatorluğu içinde yöneten ve yönetileni tespit eden kıstasın, din olduğu göz önünde tutulursa; şeriat hükümlerine göre kurulmuş ve idare edilen devletin idareci sınıfının da Müslüman olması gerekirdi. Böylece Araplar da Türkler gibi Müslüman olmaları sebebiyle idareci sınıfa dâhillerdi (Öke, 1983: 109).

Filistinli Araplara göre Sultan II. Abdülhamid, İmparatorluğun politik gücünü zorlamaya ve ekonomik gelişimini sağlayacak yeni fırsatları olağanüstü bir çabıyla yaratmaya gayret ediyordu. Onların algısında Padişah, aldığı ekonomik ve sosyal tedbirlerle, özellikle yerli Arapların iş ve genel yaşam şartlarını iyileştirmeye çalışmıştı. Filistin nüfusunun en geniş kesimini oluşturan Sünni Araplar ve giderek sayısı artan Hıristiyan Araplar sahip oldukları refaktan hoşnutlardı. Aslında Padişahın aldığı önlemler genel olarak imparatorluk coğrafyasında yaşayan bütün Arapları etkilemişti. Araplar Türk hâkimiyetinden büyük faydalar elde etmişti. Osmanlı İmparatorluğu ile birleşmesi bütün Arap vilayetleri içinde en çok Suriye ve Filistin'e yaramıştı (Öke, 1983: 110). Osmanlı yönetimi merkezden uzaktaki topraklarıyla ilgili sarf ettiği çabalardan sonra yeni bir uyanış yaşamış, çağa uygun bir planlama gerektirdiği düşünülen komünial kimlik adına farklı bir hissiyata bürünmüştür. Ancak; Tanzimat sonrası gelişen liberal düşüncelerin yarattığı iki çelişki vardı. Bunlardan ilki; devletin tebaasını oluşturan farklı ulusların ayrılıkçı hareketlerini bastırmak, diğeri de; halifelik enstitüsüne sahip bir Padişahın yönetiminde Müslüman çoğunluğun haklarını diğer unsurlara karşı korumaktı. Çelişkinin zeminini oluşturan nedenler, tamamen imparatorluğun kendine özgü yapısından kaynaklanan çözülmesi çok zor olan bir durum ortaya çıkarmıştı (Hanioğlu, 2010: 114).

Osmanlı Hükümeti, etnik zenginliğini bir arada tutmak ve kaynaştırmanın ulaşım imkânlarının arttırılmasıyla mümkün olabileceğini düşündü. Avrupalı sermaye, imparatorluğun tren yolları ve diğer altyapı çalışmaları için Osmanlı topraklarına akmıştı. Öyle ki; Filistin üzerinde Kızıl Deniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayacak ikinci bir Süveyş Kanalı projesi "Filistin Kanalı" adıyla tartışılmıştı. 1865'te kurulmuş Filistin Keşif Vakfı ise; Tevrat'ın izinde Kutsal Topraklar'da yerleşim yerlerini aramaktaydı. Kitabını seven ve onu daima okuyan yerel Museviler de vakfın çalışmalarına destek oldu. Filistin dışında yaşayan Yahudiler için seyyahlar bölgeyi tanıtıcı eserler kaleme almış, keşfe çıktıkları seyahatlerinden nasıl etkilendiklerini bildiren haberleri okuyucularına ulaştırmıştı. Zamanın düşüncesine ve kültürüne egemen olan bu Doğu'ya ilgi akımına kendini kaptırmış duygusal Avrupa, ulaşamaz Filistin'i, zaman ve mekânın ötesindeki Kutsal Toprak'ı düşünmekten hoşlanmıştı. 19. yüzyılın Hıristiyanları için de Filistin inanılmaz bir yerdi; keza Kitab-ı Mukaddes'in doğduğu yerd. Oraya giden yolcuların çoğunluğu, Kutsal kitaplara yabancı değildi. Onların aradığı sadece bu kutsallık havası değil; aynı zamanda işittikleri ya da okudukları için adlarını bildikleri yerleri bulmak görmektir. Onların gözünde Filistin sadece Tanrısal, göksel bir gerçek değildi; ayrıca Orta Doğu'nun tamamlayıcısı, eski tarihsel bir bölgeydi (Hanioğlu, 2010: 115-6).

Tüm özendirici duyum ve etkiler neticesinde; Yahudilerin Filistin'e dönüşünü erteleyen Osmanlı yasakları sürekli ihlal edilmiş, yerel Osmanlı yöneticilerinin de önyak oluşuyla Yahudiler için arazi satın alınmaya devam edilmişti. Osmanlı unsuru olmak dünyanın her yerinde eziyet gören Yahudiler için son derece avantajlı bir statü kazanmak demektir. İslam dininin öteki dünyada cezalarını çekeceği bildirilen Müslüman olmayanlara gösterdiği anlayışın etkisiyle Osmanlı Devleti de bünyesindeki farklı din ve ırklara müsamahalı davranmış ve onları kendi işlerinde serbest bırakmıştı. (Öke, 1983: 110). Dolayısıyla, Yahudilerin Kutsal Topraklar'a göç etmek istemelerinde, devletin hoşgörülü yapısının bahşedeceği güvenli ortam da göz önünde tutuluyordu.

Bab-ı Âli'nin tüm engellemelerine rağmen; 1883'ün ekiminde, Hıristiyan kılavuzlarının yönetiminde ilk Yahudi koloninin kurulduğu haberi geldi. Londra Yahudi Topluluğu, İngiltere ile bağlantısını sağlayacak ve görevi Musevi göçmenleri Filistin'e gönderecek yeni bir dernek açmıştı. Tamamen kendi kendine organize olacak derneğin adı 'Yahudi Göçmenlere Yardım Derneği' idi. 40 ailenin yerleştirildiği koloni, Kudüs'e altı saat mesafedeki 5 bin hektarlık bir arazi üzerinde yükselmişti. Yeni gelecek Yahudi göçmenleri yerleştirmek üzere, Yafa ve Kudüs arasında bir yerde, Kandif mevkiindeki Müslüman'lardan birkaç bin hektar toprak alınması planlanmıştı. Vaadedilen Topraklar'a dönüşü görev edinmişlerin bölgedeki Müslüman çoğunlukla ilişkilerini ve Hıristiyanlaşan Yahudilere bakışını ise şu sözler kanıtlıyordu: *"Eğer bir Müslüman Mekke'ye gidip hacı olmuşsa, ondan bir kere şüphe et. Eğer bunu iki kez yapmışsa, onunla bütün anlaşmalarını iptal et!"* ya da *"Eğer anlaşma yaptığın kişi bir Yahudi ise ondan şüphe et. Ama bir 'dönme' ise bütün ticari ilişkilerini hemen kes!"* (Öke, 1983: 111)

II. Abdülhamid ise, bölgede oynanan oyunlara cevap verebilmenin finansal, askeri ve tarımsal yapıdaki köklü değişikliklerle mümkün olabileceğini iyi biliyordu. Teknolojiyi kullanan modernize edilmiş bir ordunun, topçuluğun ve mühendisliğin geliştirilmesi ve yapılan reformların devamlılığı paraya daha fazla ihtiyaç duyulmasına neden oldu (Göçek, 1996: 50). II. Abdülhamid İngiltere ile yeni dönemi ve Avrupa'ya bakışını, Yıldız Köşkü'nde huzuruna kabul ettiği İngiliz politikacı Joseph Chamberlain'e de aktarmıştı. Osmanlı topraklarının yabancı sermayeye açılmasını öneren Chamberlain, Gladstone'un kabinesine mensuptu ve 1895'te Birleşik Krallık'ın Sömürgeler Bakanı oldu. Osmanlı Sultanı ile ilginç görüşmesinde; II. Abdülhamid'in idaresinde, bütün ülkeye yayılacak ve imparatorluğun uçsuz bucaksız doğal kaynaklarını geliştirmeye faydası dokunacak bir tren yolu inşasını tavsiye etti. Eğer Türkiye, bu tür bir yaklaşıma sahip olursa; ülkenin daha birkaç yıl önce fakir olan Arjantin örneğindeki gibi bir zenginleşme kaydedeceğini ve bu sayede Avrupalı devletler nazarında aynı sempatiyi kazanabileceğini belirtmişti. Padişahın yanıtı ise temkinliydi. İmparator, hâlihazırda zaten birkaç demiryolunu da içeren bazı ayrıcalıkların birkaç şirkete verildiğini, ancak Avrupalı sermayedarların diğer kamu işleriyle ilgili daha ileri gitmediğini söyledi. Padişah, aynı görüşmede Mısır konusundaki hassasiyetini de dile getirmişti (Öke, 1983: 109).

Padişah ülkeyi kalkındırmanın yollarını ararken sosyal reformların peşine düşen Almanya'dan İngiltere kamuoyuna anti-Semitik haberler geldi. Yahudi karşıtı konuşmalarda; İngiltere'de kendi adına önlemler alan Yahudilerden daha az şüphe duyulmasının normal olduğu belirtilirken, İngiliz basını bu türden söylemlerin radikalizme katkı olduğunda diretmişti. İngiltere'deki Yahudi savunuculuğunun altında, ilerleyen günlerde de hissedileceği gibi Hıristiyanlaştırılan Musevilerin kimliklerine duyulan güvenin de etkisi büyüktü (Engin, 2007: 28).

Öte yandan; Filistin'in İngilizlerin yoğun ilgisine mahzar olması, Fransa'nın Suriye üzerindeki baskısını çekmesini umut etmesiyle de ilgiliydi. Fakat Filistinliler, Suriyelilerin Britanya'nın Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma planıyla kararlı bir şekilde yüzleşmeleri gerektiğini düşündüler. Nitekim bölgede 'lokalizm' o anda mevcut tüm çelişkilerden daha derine doğru inmişti. Yerel değerlerin her zamankinden daha çok ön plana çıkması da, Osmanlı Hükümeti'nin kati şartları gibi Yahudi göçüne set çekmemişti. İngilizler de, Yahudiler de yerel halkın ya da Osmanlı coğrafyasının kıymetli topraklarıyla ilgili olarak Bab-ı Âli'nin ne düşündüğünü önemsemedi. Filistin'in tepelerinden birine kurulmuş kırk ailelik bir koloni yeni alıştırılmaya çalışıldığı ziraat alanında, kendi yeteneklerini geliştirme konusunda adeta sınav vermiş ancak; başarılı olamamıştı. 'Filistin'in Yahudi restorasyonu'yla yeniden Antik dönemine dönüşünün canlandırılmasında, üzerinde en çok durulan mesele; modern devletlerden kopup gelen Musevilerin yeni tarımsal yaşam standartlarına adapte edilmesiydi. Yeni gelenler değilse bile bölgede yaşayan az miktarda Yahudi aile, uygun ve güvenli bir ortamın bulunmaması eleştirisi ile beraber tarımla uğraşıyordu. Yanı sıra; Safed halkı arasında 100 kadar iş görebilecek erkek, kiralık tarım işçisi olarak çalışıyordu. Yayılmacılığa karşın Türk Hükümeti'nin ve onun yerel makamlarının

tüm muhalefetine rağmen; bölgeye Rusya'dan ve Romanya'dan göç etmiş 90 aile kendine bir koloni kurmuştu ve onlar sürdükleri toprakla kendilerine bakmaktaydılar (Engin, 2007: 30).

Satın alınmış arazilere yerleştirilen bu aileler, ilk üründen önce kendilerine adilane şekilde dağıtılan desteğe sahip çıkmak ve parasını iyi kullanmak zorundaydı. Bu aileler ve sonra gelecekler için, bağış sever varlıklı kişiler yeni topraklar satın alacaktı. Kolonistlere göre; o ana kadar yaşanan aksilikler; ne ülke şartlarının yetersizliğini, ne de; Yahudi halkın tarımsal kapasitesizliğini kanıtlıyordu. Bu yalnızca; Avrupa'daki komitelerin organizasyon yeteneksizliğini ve genel bağlamda cehaleti göstermişti. Bir yazara göre; Arap akınlarıyla güvenliği tehlikeye giren son derece verimli topraklar vardı. Arap saldırılarını durdurabilmek ve her türlü sıkıntı ve zorluğu yenebilmek için Batı'da yaşayan Yahudilerin desteğini almak gerekliydi. Türk Hükümeti'nin yasal engellemeleri de aynı yolla çözüme kavuşturulabilirdi. Rusya'da var olan sosyal zorluklarla karşılaşanların Filistin'e göçünü, Hıristiyan ve Yahudi vatandaşlarının kararlarıyla İngiliz toplumunun nüfuzu yönlendiriyordu. Aynı yazar, bu planın karşıtlarının hiçbir şekilde başarılı olamayacağına dair ortak inancı tekrarlamıştı. Doğu Sorunu kapsamında Filistin'e dönüş planı yeniden açılacak ve Avrupalı ülkelerin konfederasyonu ile sorun çözüme kavuşturulacaktı.

Bu doğrultuda; Filistin'e 'Coğrafi Keşif Heyeti' gönderilmesi gibi çalışmalara hız kesmeden devam edildi ve İngiltere'nin çeşitli yerlerinde etkili bir birlik sağlayabilmek üzere konferanslar düzenlendi. Rusya, Polonya, Almanya ve Avusturya'dan gelen Yahudi delegelerin de katılımıyla gerçekleşen oturumlarda Filistin'e Yahudi göçü tartışılmıştı. Yalnızca bir hafta süren konferanslardan birinde, on bin paundu aşan bir yardım toplanmıştı. Elde edilen gelirin, yeni göç dalgalarının uygun lokasyonlara yönlendirilmesinde kullanımı amaçlanmıştı. Oysa Musevi göç hareketi, II. Abdülhamid'in öngörülmemiş tedbirleriyle farklı ülkelere doğru taşırıldı. Örneğin; 1886 yılı itibariyle Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Rus-Polonyalı göçmenlerin sayısı, resmi verilere göre 20.150'ye ulaşmıştı. Ancak, genel anlamda mültecilerin yeni ülkelerinden iyi haberler gelmiyordu. Rusya'nın özellikle güneyinden taşınan aileler gittikleri her yerde yabancı olarak karşılanmışlardı. Kendilerini doğum ya da adaptasyon yoluyla yerleştikleri ülkeye entegre edemezlerse, onlara açık tek ülke İngiltere olacaktı. Eğer yoksullaştığını ya da yoksul biri olduğunu belgelerle kanıtlayamazsa, Amerika Birleşik Devletleri'nin de kapısı onlara kapalıydı. Hiç parası yokken, yabancı sayılarak kovulan Yahudilerin Avrupa'nın herhangi bir yerine yerleşmeleri de mümkün değildi. Kaçınılmaz olarak bu durum İngiltere'de, göçün oraya akmasıyla, fakir ve kalifiye olmayan işçi sınıfının yüksek rakamlara ulaşması demekti. Yeni yerleşimler kurmak ve adaptasyon sürecinde haklar elde etmek için Yahudiler hala güçten yoksundu. Onların durumuna sempati duymamak her ne kadar mümkün olmasa da, İngilizler için yığınlarla gelmesi muhtemel Yahudi göçü konusunda endişe duymamak da bir o kadar olanaksızdı. Güneydoğu Rusya'dan ve Avrupa'dan sürgün edilen binlerce Yahudi eğer İngiltere'ye gelecek ve kalifiye olmayan işçi sınıfını sıkıştırarak olursa, İngiliz hükümeti bu durumu hafifletecek koruyucu önlemler almak zorundaydı. İngiliz toplumunda, yabancı yoksul kesimin birkaç yıl önceki gibi limitsizce ülkeye kabulü hususunda itiraz uyanmıştı. Glasgow'da bir mitingde, Amerika'nın, Avrupa'nın 'yoksullarını ve suçlularını' daha fazla almaya gücünün yetmeyeceği; İngiltere'nin de kendi insanının işsizliğini arttıracak, yabancı iş göçünü kaldıramayacağı halka anlatılmıştı. Aksi halde bunun; Yahudilere değil, İngilizlere bir haksızlık olarak döneceği vurgulanmıştı (Engin, 2010: 26).

Londra'da, Doğu Avrupa Yahudilerine ilk yardım dalgasının meydana getirdiği coşku, kısa zamanda günün konuşulan sınıflarını kıran bir gelenek olarak cansız bir nefrete dönüşmüştü. Hareketin muhaliflerinin, başından beri ona ev sahipliği yapan ülke olarak adından söz ettiren İngiltere'de de varlık göstermesi planın işlerliğini zayıflattı. Daha fazlası; Osmanlı Hariciye Nazırı Said Paşa'ya kadar taşıdığı 'Filistin Restorasyonu' fikrinin babası Laurence Oliphant'ın ölümü oldu. Oliphant, İngiltere'nin Mısır işgalinden sonra Hayfa'ya yerleşmiş ve yalnızca göç eden Yahudilere yardım etmeye kendini adanmıştı. Göç planı için sürekli İstanbul'da temaslarda bulunan lider özellikle, Tanzimat Fermanı ile engellenmiş Avrupalı Hıristiyan güçlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahalesinin Berlin Antlaşması ile mümkün olmasıyla, Gilead'a keşif heyeti göndermeye çalışmıştı. Öte yandan; Temmuz 1887'de Romanya'dan kovulan ve önce Dobruca'ya gelen 400 aileden müteşekkil Yahudi grubu komisyon raporu doğrultusunda, 15-20 haneler halinde Bursa'ya yerleştirilmişlerdi. Ancak; II. Abdülhamid, Bursa'da Yahudi göçmen sayısının artması dolayısıyla bu defa gelen 400 kişilik Yahudi kafilesinin İzmir ve Aydın civarında iskân edilmesini emretmişti. Ancak, mülteciler yeni şehirlerine dağınık bir biçimde yerleştirileceklerdi. Aynı yıl, ziyaret bahanesiyle Kudüs'e giden ve oradan dönmeyen Musevileri engellemek üzere alınmış bir tedbir olarak Osmanlı Hükümeti'nin bir aylık izin vermesine

teпки göstermişlerdi. 1880'den beri Filistin'e dönen Yahudilerin sayısı 5 binden 30 bine çıkmıştı. Filistin'i 'seçilmiş insanların ülkesi yapma' arzusu ve mevcut baskılar bu göçün nedenleriydi ama; Yahudilerin bütün haklarını, yalnız Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de elde edebilmeleri de etkili bir başka sebepti (Engin, 2010: 27).

Olumsuzluklar neticesinde, önde gelen iş ve fikir adamlarının İngiltere'de baş gösteren huzursuzluğa ve hayal kırıklığına karşı tekrar harekete geçmeleri çok sürmedi. Christadelphian isimli dini bir derginin editörü ve aynı zamanda fabrikatör Bay Roberts; yazdığı makalede, Filistin'de Yahudi kolonizasyonu için kişisel olarak, hayır işlerinden beklenen yardımdan daha fazlasını bağışladığını Birmingham Daily Post sütunlarından duyurmuştu ve gazete haberi, okuyucularına yardım etmeyi özendirici şekilde sunmuştu. Yine de; geniş bir söyleşisine yer verilen, aynı zamanda Büyük Elektrik Şeker Fonu'nun patronu da olan Bay Roberts, şirketinin New York'taki açılışını 'Filistin'de Yahudi kolonizasyonu muhteşem planının çöküşü olarak tarif etti. Her şeye rağmen, ümitsizliğe düşmeden herkesin bu amaca hizmet etmesi gerektiğini, cüret edilenin büyük spekülâtif bir olay olduğunu hatırlattıktan sonra; şirketinin hisselerinin yarısını sattığını açıklamıştı. Bununla beraber; kaybı olan hisselerin, planın çöküş gününe saygıyla parçalandığını vurgulamaktan geri durmadı. 'Servetin her biçiminin Tanrı'nın bağı' olduğunu söylemiş, eğer hala bir şirketin patronu olabilseydi, Yahudi kolonizasyonu planında, göçmenlerin üç aylık bedava kalışlarının sonunda sağlanacak iyi şartlarla bir enstitü kurmaktan söz etmişti (Engin, 1993: 70).

Bay Roberts'ın düşüncelerini paylaşan yeni bir idealist Baron Hirsch, yeni kolonileşme planı ve programıyla Yahudi lobisini hareketlendirdi. Fakat O'ndan önce yine Rusya'da patlayan olaylar, İngiltere'de büyük bir akis meydana getirmişti. Meseleye odaklanmak için birden fazla neden vardı. Nedenlerden biri, toplumun ortalaması ve Yahudiler arasındaki pan-Avrupalı ilişkide, azad etmenin; 19.yy.'ın yasal haklar ve kısıtlamalar terminolojisinde anlaşılmasıydı. Rus Yahudiler için bunlar elbette yasal kısıtlamalar ve onların varoluşlarına dair kaçınılmaz sınırlamalardı. Reform Çağı'nda Rusların bakışı aslında tam manasıyla bir 'devlet ekolü' altındaydı. Ruslara göre Yahudiler, onları farklılaştıran tarihlerine fazlasıyla odaklanarak toplumun diğer kesiminden ayrılmışlardı. Kutsal Topraklar'a kitlesel dönüş fikri desteklense de; küçük bir grup öğrencinin ölümden kaçabildiği toplu katliamların yaşanması engellenemedi. Oysa; Yahudi öğrenciler, Rusya sınırları dâhilinde organizasyonlarıyla fikirlerini dile getirme şansını henüz yakalamışlardı ama; ondan önce ırkçılık hedefleri haline geldiler. İbraniler ülkeden sürülmelerini, Kutsal Kitap'taki Mısır'dan çıkış hikâyesine; kölelikten özgürlüğe, tutsaklık kurumundan Kutsal Topraklar'a gidişe benzetiyorlardı (Maksudoğlu, 2007: 441-445).

Ruslar ise; kötüye giden ekonominin sebebi olarak gördükleri Yahudilerin ülkeden gönderilmeleri için imza kampanyaları düzenliyorlardı. Kutsal Ortodoks Kilisesine kabul edilmedikleri ve topluma entegre olamadıkları düşünülüyordu. Önceki kısıtlamalar ve zulümlerden farklı olarak bu kez sınırdışı edilme tehlikesiyle yüzleşen Yahudilerin yardımına, Filistin'in tarımsal kolonileşmesi için kurulmuş 'Siyon Aşıkları Derneği'nin/ Lovers of Zion'un teklifi yetmişti. Özellikle sanayi sınıflarından 2000 kişinin katılımıyla gerçekleşen büyük bir toplantıda, Rusya'dan atılan Yahudilerin geleceği ile ilgili endişeler dile getirilmiş ve Yahudi Sorunu için en iyi çözümün, onların yeni işgal alanlarında tarımsal kolonilere dönüştürülmesi olduğu tekrar edilmişti. Toplantının en dikkat çekici tarafının, Yahudi mültecilerin İngiltere'ye gelmemeleri için birçok sebebin olduğunun vurgulanması ve onun yerine 'daha fazla odası olan ülkelere' göçünün mantıklı olduğuydu. Yanı sıra; geniş çapta bir Yahudi kitlenin, Filistin'e yerleştirilmesi için düzenli bir harekete ve hükümet desteğine duyulan ihtiyaç dile getirilmişti. Herhangi bir pratik plan önerilirse, dünyanın her yerindeki Yahudilerin buna uyararak, planı yararlı hale getireceğinden hiç kuşku duyulmuyordu. Britanya Kraliçesi'nin bu konuda desteğini isteyen ve toplumun saygın kişilerinden Baron Rothschild'in imzaladığı bir program dâhilinde, Rusya ve Türkiye hükümetleriyle, Rus Yahudilerinin pozisyonlarına dair bir karara varılmalydı (Engin, 2007, s.21). Nitekim büyük toplantıda dünya Yahudilerinden beklendiği gibi sonuç alınmış ve ilkin; Berlin'deki Yahudi öğrenciler, Filistin'de Rus mültecilerden oluşan ziraat kolonileri kurulması hakkında memorandum için çalışmaya başlamışlardı. Uluslararası Komite'nin mensuplarının ilk amacı; Rusya'dan Filistin'e gönüllü göçü teşvik etmek, ikinci görevleri ise; kaçakların mümkün olan en hızlı şekilde yardım almasını sağlamaktı (Öke, 1983: 118). Yahudiler Yunanistan'da da zulüm görüyorlardı ve İsrailoğulları'nın durumu tahammül edilemez bir hal almıştı.

3.2 II. Abdülhamit Döneminde Filistin Politikası

3.2.1 İdarî Taksimat

Filistin bölgesinin idarî yapısı 19. yüzyılda pek çok değişiklik arz etmiştir. Dönemin başında Şam ve Sayda eyaletleri içerisinde yer alan bölge 1831–1840 yılları arasında Kavalalılar'ın yönetimine geçmiştir. 1840 yılında yeniden Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçen bölge tamamen Sayda Eyaleti'ne bağlanırken, 1865 yılında Suriye Vilayeti'nin oluşturulmasıyla birlikte Kudüs, Nablus ve Akka sancakları Suriye Vilayeti'ne dâhil edilmişlerdir. Kırım Savaşı sırasında Kudüs, Kutsal Yerler Meselesi nedeniyle idarî olarak doğrudan İstanbul'a bağlanmış, fakat bu durum kısa sürmüş tekrar Suriye Vilayeti idaresi içerisinde yer almıştır. 1887 yılında Beyrut Vilayeti'nin teşkilinden sonra Nablus ve Akka sancaklarının idaresi yeni kurulan bu vilayete aktarılırken, Batılı devletlerin müdahalelerinin engellenebilmesi için Kudüs, yeniden İstanbul'a bağlanmış ve Kudüs Mutasarrıflığı adını almıştır. Bu idarî yapı, bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkışına kadar devam etmiştir (Kılıç, 1997: 57-58).

3.2.1.1. Kudüs Sancağı'nın İdarî Taksimatı

Daha önce de belirtildiği gibi, Şam Eyaleti'nin yönetimi, 1520 yılından sonra Anadolu Beylerbeyi Ayas Paşa'ya bırakılmış ve bu tarihten itibaren Şam Sancağı'ndan ayrılan Kudüs, Şam Eyaleti içerisinde müstakil sancak haline getirilmiş ve bu idarî yapısını 1831 yılına kadar korumuştur. 1831–1840 yılları arasında Kavalalılar'ın bölgeye hâkim olmalarıyla Kudüs Sancağı, yönetim merkezi olan Akka'dan idare edilmiştir. 1840 yılında Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyetini yeniden tesis ettikten sonra idarî yapıda değişiklikler yapmıştır. 1841 yılında Gazze, Yafa ve Nablus'u da içine alacak şekilde yeniden düzenlenen Kudüs Sancağı doğrudan İstanbul'a bağlanmış, ancak bu durum kısa sürmüş ve yeni bir idarî düzenlemeyle Sayda Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. Nablus da Kudüs Sancağı'ndan ayrılarak Sayda Eyaleti içerisinde müstakil sancak haline getirilmiştir. Bu dönemde Kudüs Sancağı yedi idarî birime ayrılmıştır (Gümüş, 2009; Akbal, 1951: 624).

1266 (1848–1849) ve 1278 (1860–1861) tarihli salnamelerde Kudüs Sancağı'nın köy ve nahiye sayıları belirtilmemiştir. Lud, Yafa ve Ramle nahiyeleri de 1278 tarihli salnamede kaza olarak kaydedilmiştir. Kırım Savaşı sırasında bir süreliğine yeniden İstanbul'a bağlanan sancak, daha sonra yine Sayda Eyaleti içerisinde yer almıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde belirtilmiş olan yeni düzenlemelerle 1865 yılında Şam ve Sayda eyaletinin yerine Suriye Vilayeti oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra Kudüs Sancağı, Suriye Vilayeti içerisinde yer almıştır. Ancak bir ara yeniden İstanbul'a bağlanmışsa da bu durum kısa sürmüş tekrar Suriye Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kudüs Sancağı'nın idarî yapısında sürekli değişiklik yapmasındaki neden, Batılı devletlerin bölgeye olan müdahaleleridir. Müdahalelerin engellenebilmesi için doğrudan İstanbul'a bağlanan Kudüs Sancağı'nın merkeze uzak olması sebebiyle istenilen başarı sağlanamamış ve Suriye Vilayeti'nden yönetilmesi uygun görülmüştür. Ancak bu idarî yapı da 1871 yılına kadar devam etmiştir. Suriye Vilayeti'ne bağlı olduğu dönemde Kudüs Sancağı'nın 4 kazası, 17 nahiyesi ve 284 köyü bulunmaktadır. (BOA., A. MKT. MHM., 443/82, 14/L/1289)

1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi'yle yapılan düzenlemede Kudüs, "elviye-i gayr-i mülhaka" arasında sayılmış; yani doğrudan merkeze bağlı sancaklardan biri haline getirilmiştir. Bu tarihten sonra Kudüs Sancağı'nın ismi Kudüs Mutasarrıflığı olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bu Nizamname ile Belka (Nablus) ve Akka sancakları da Kudüs Mutasarrıflığı'na bağlanmıştır. Ancak Filistin'in, birleşik bir bölge olarak yönetilmesi Osmanlı hükümetinin çıkarlarına ters düşmesinden dolayı Osmanlı hükümeti bölgeyi daha küçük birimlere ayırmayı tercih etmiştir. Kısa bir süre sonra Akka ve Belka sancakları yeniden Suriye Vilayeti'ne bağlanmış, Kudüs ise doğrudan İstanbul'a bağlı kalmaya devam etmiştir (Avcı, 2004: 60).

3.2.1.2. Nablus (Belka) Sancağı'nın İdarî Taksimatı

İlk önce Şam Eyaleti içerisinde yer alan Nablus Sancağı, 1614 yılında Safed Sayda-Beyrut Eyaleti'nin oluşturulmasıyla bu eyalete dâhil edilmiş, ancak bir süre sonra yeniden Şam Eyaleti'ne bağlanmış ve bu statüsünü 1831 yılına kadar korumuştur (Gümüş, 2009; Akbal, 1951: 624). Kavalalılar döneminde yönetim merkezi olan Akka'dan idare edilen Nablus Sancağı, 1841 yılında Kudüs Sancağı'na dâhil edilerek doğrudan İstanbul'a bağlanmış ancak bu durum çok kısa sürmüş ve yeniden Kudüs Sancağı'ndan ayrılarak Sayda Eyaleti içerisinde müstakil sancak haline getirilmiştir. 1865 yılına kadar da Sayda Eyaleti içerisinde yer almıştır (Avcı, 2004: 60). Nablus Sancağı, 1865 tarihinde yeni oluşturulan Suriye Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. 1865–1866 yılında Nablus Livası ve Cenin Kudüs

Sancağı'na bağlanmış; ancak, 1867-1868'de yeniden Nablus Sancağı içerisinde yer almışlardır. 1867 yılında Ürdün Nehri'nin doğu bölgesinde bulunan Kerek ve Maân kazalarının da Nablus Sancağı'na katılmasının ardından sancağın ismi, Belka Sancağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Belka Sancağı; Nablus Kazası, Salt Kazası ve Kerek Kazası olmak üzere üç idarî birime ayrılmıştır. 1870-1871 yılında Belka (Nablus) Sancağı'nın 2 kazası, 11 nahiyesi ve 215 köyü bulunmaktadır (Akbal, 1951: 624).

1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi'yle yapılan düzenlemeyle birlikte Belka (Nablus) Sancağı, Kudüs Mutasarrıflığı'nın sınırları içerisine alınmış fakat daha sonra yeniden Suriye Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. 1887 yılında Beyrut Vilayeti'nin teşkilinden sonra Belka (Nablus) Sancağı'nın idaresi yeni kurulan bu vilayete aktarılmıştır. 1889-1890 yılında Belka (Nablus) Sancağı'nın 4 kazası, 12 nahiyesi ve 212 köyü bulunmaktadır (Avcı, 2004: 60). Beyrut Vilayeti'nin oluşturulmasıyla Salt Kazası Belka Çölü ile beraber Suriye Vilayeti'ne bağlı Havran Sancağı'na ilhak edilmiş olmasından dolayı, Belka Sancağı'nın isminin 1893-1894 yılından itibaren yeniden Nablus Sancağı olarak kullanılması uygun görülmüştür. 19. yüzyılın sonuna kadar Nablus Sancağı'nın idarî taksimatında, Cenin Kazası'na bağlanan Bilad-ı Hârisa Nahiyesi'nin oluşturulması ve köy sayısının 226'ya yükselmesi dışında bir değişiklik olmamıştır. 1903 yılında Cemâ'in Kazası iptal edilerek Nablus Kazası'na bağlı nahiye haline getirilmiştir (Akbal, 1951: 628).

3.2.1.3. Akka Sancağı'nın İdarî Taksimatı

Şam Eyaleti'ne bağlı Safed Sancağı'nın nahiyesi durumunda bulunan Akka, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan idarî düzenlemeler sonucu sancak haline getirilmiş ve Şam Eyaleti içerisinde yer almıştır. Sayda Eyaleti'nin oluşturulmasıyla bu eyalete dâhil edilen Akka Sancağı bu statüsünü 1831 yılına kadar korumuştur. 1831- 1840 yıllar arasında Kavalalılar döneminde idare merkezi durumuna gelen Akka, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yeniden hâkim olmasıyla tekrar Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1852 yılında Akka (merkez kaza), Nasıra, Taberiye, Hayfa ve Safed olmak üzere 5 kazası39 olan Akka Sancağı'nın kaza sayısı 1863-1864 yılında 14'e yükselmiştir (Avcı, 2004: 69).

Sayda Eyaleti içerisinde yer alan Akka Sancağı, 1864-1865 yılında Suriye Vilayeti'ne dâhil edilmiş, ancak 1865-1866 yılında tekrar Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu idarî yapı da iki yıl sürmüş, sancak daha sonra yeniden Suriye Vilayeti içerisinde yer almıştır. 1870-1871 yılında Akka Sancağı'nın 5 kazası, 10 nahiyesi ve 158 köyü bulunmaktadır. Akka Sancağı'nın Suriye Vilayeti'ne bağlı kaldığı dönemde kaza sayısında değişiklik olmamış, ancak nahiye sayısı 1'e düşerken köy sayısı 246'ya yükselmiştir. 1887-1888 yılında Akka Sancağı, Beyrut Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1888-1890 yılında Akka Sancağı'nın 5 kazası, 4 nahiyesi ve 222 köyü bulunmaktadır (Akbal, 1951: 628). Beyrut Vilayeti dâhilinde bulunan Akka Sancağı'nın 1900 yılına kadar idarî yapısında, köy sayısını artış ve azalışı dışında herhangi bir değişiklik olmamıştır

3.2.2. Nüfus

Osmanlı Devleti'ndeki sayım anlayışı 19. yüzyılın ortasında, yani 1856 yılında Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bir değişim geçirmiştir; devlet, beşerî ve doğal kaynaklarını yeniden değerlendirme gereği duymuştur. Ayrıca Hıristiyan topluluklar arasında günden güne artan ulusal bilinç, kendini, ulusal kiliselerin ve okulların kurulması gibi çeşitli talepler biçiminde olduğu kadar, çoğu zaman diğer toplulukları göz ardı eden istatistiklerle desteklenen bağımsızlık ve toprak talepleri biçiminde de göstermiştir. Dolayısıyla belli başlı her Hıristiyan etnik topluluğun tam nüfusunu bilme gereği doğmuştur. Bu nedenle 1881-1882 ve 1893 yılları arasında yürürlüğe konulan sayım ve kayıt sisteminde Hıristiyan nüfus için birkaç etnik-dinî sınıflandırmalar yapılmış, fakat Müslümanlar arasında böyle bir ayrıma gidilmemiştir. Bu sayımlarda kadınlar da birey olarak kayıt altına alınmışlardır (Karpas, 2003: 47-48).

3.2.2.1. Kudüs Sancağı'nın Nüfusu

19. yüzyılın ilk yarısında düzenli olarak tahrir veya nüfus sayımı yapılmamış olmasından dolayı bu döneme ait bilgiler, bölgeyi ziyaret eden seyyahların tahmini nüfus verilerine dayanmaktadır (Gümüş, 2009). 1806 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Seetzen, 4000'i Müslüman olmak üzere toplam nüfusun 8750 olduğunu ifade etmiştir. 1838 yılında Kudüs'e gelen Robinson ise diğer Batılı seyyahların belirttiği rakamların çok üzerinde bir rakam belirterek toplam nüfusun 15000-30000 arasında ve çoğunluğunun Müslüman olduğunu söylemiştir. 1840'lı yıllarda bölgeyi ziyaret etmiş olan Tobler,

Kudüs'ün nüfusunun 4500'ünün Müslüman, 3558'inin Hıristiyan ve geri kalanı da Yahudi olmak üzere toplam 10000 civarında olduğunu belirtmiştir. 1845 yılında Kudüs'te konsolos olarak bulunan Schultz da, Tobler'le hemen hemen aynı bilgileri vermiştir. 1859 yılında F. Bremmer, 12286'sı Müslüman, 7488'i Hıristiyan ve 3580'i Yahudi olmak üzere Kudüs'ün toplam nüfusunun 23354 kişi olduğunu ifade etmiş, ancak bu bilgiler, batılı araştırmacılar tarafından abartılı bulunmuştur. Onlara göre, bu tarihte Kudüs'te 6000 Müslüman, 4000 Hıristiyan ve 8000 Yahudi yaşadığı kabul edilmiştir. Verilen tahmini nüfusların sadece kaza merkezine mi, yoksa sancağın toplam nüfusuna mı ait olduğu hakkında da bir açıklık getirilmemiştir. Ayrıca 1859 yılında henüz bölgeye Yahudi göçünün başlamaması, buraya yerleşenlerin ömrünün son zamanlarını geçirmek için gelen ve çoğunlukla doğurganlık yaşı geçen insanlar olduğu düşünülürse, Yahudi nüfusunun 1845'de 2000 civarındayken 1859 yılında 8000'e yükselmesi kabul edilemez. Bu sebepten dolayı, F. Bremmer tarafından verilen bilgiler daha doğru görünmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye yoğunlaşan Yahudi göçüne rağmen, sancak genelinde Yahudi nüfusu yüzyıl boyunca hiçbir zaman Müslümanlardan fazla olmamıştır. Batılı kaynaklarda Yahudi nüfusunun fazla gösterilmesinin nedeni tamamen siyasîdir (Göğünç, 1979: 332).

19. yüzyıl içerisinde Kudüs Sancağı'nın nüfusuna ait düzenli bilgileri, sancağın Suriye Vilayeti'ne bağlı olduğu dönemde hane bazında tespit etmek mümkündür. Sancak genelinde en fazla gayrimüslim nüfusa sahip olan yerleşim birimi Kudüs-i Şerif Kazası'dır. 19. yüzyılın son yıllarında Yafa'da yoğunlaşan Yahudi nüfusunun aksine bu dönemde kazada gayrimüslim nüfus içerisinde Yahudi hane bulunmamaktadır. Halilü'r-Rahman Kazası'nın gayrimüslim vergi nüfusunu sadece Yahudiler oluşturmakta ve Hıristiyanlar yer almamaktadır. En az gayrimüslim nüfusa sahip olan yerleşim birimi ise Gazze Kazası'dır (Akbal, 1951: 624).

Ancak, bir yerin vergi nüfusundan gerçek nüfusu tespit edebilmek oldukça güçtür. Gerçek nüfusu bulmak için bazı metotlar uygulanmakta ve hane sayısı belirli katsayılar ile çarpılmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği "5" katsayısı bugün pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmesinin yanında, bu katsayıyı az bularak "7" katsayısını kullananlar olduğu gibi daha az olması gerektiğini savunanlarda bulunmaktadır. 1870-1871 yılında Kudüs Sancağı'nın tahmini gerçek nüfusunun "5" katsayısı kullanılarak tespit edilmesi durumunda 137745'i Müslüman, 17790'ı gayrimüslim olmak üzere toplam 155535 kişi olduğu söylenebilir. "7" katsayısının kullanılmasıyla kişi sayısı 192843'ü Müslüman, 24906'sı gayrimüslim toplam 217749 olmaktadır. Justin McCarthy, *The Population of Palestine* adlı eserinde 1877-1878 yılında Kudüs Sancağı'nın nüfusunu 205016'ı Müslüman, 6529'u Yahudi ve 21100'ü Hıristiyan olmak üzere toplam 232645 olarak göstermiştir. Karpas (2003: 161) ise, Osmanlı Nüfusu isimli eserinde 1877-1878 yılında sancağın nüfusunu 130000 olarak tespit etmiş, 1881-1882 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre de Kudüs Sancağı'nın toplam nüfusunun 234770 olduğunu belirtmiştir. 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş halinde bulunması sebebiyle bölge nüfusunda azalma olması doğaldır. Ancak, birkaç yıl içerisinde 130000'den 234770'e yükselmesi de beklenemez. Karpas, 130000 sayısına 1292 tarihli salnamede yer alan Kudüs Sancağı'na ait vergi hanesi sayısını "5" katsayısı ile çarparak ulaşmıştır. Oysa 1881-1882 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı kesin verileri yansıtmaktadır. Bu sebepten dolayı, en azından Kudüs bölgesi için "7" katsayısının kullanılması daha uygun görünmektedir. Nitekim toplam 199613 kişi olan Müslüman nüfus, sancak nüfusunun %85.02'ni oluşturmaktadır. 16702 kişi olan Rumlar sancak nüfusunun %7.11'ini, 8110 kişi olan Yahudiler %3.45'ini, 6849 kişi olan Latinler %2.91'ini, 1397 kişi olan yabancı uyruklular %0.59'unu, 939 kişi olan Ermeniler %0.40'ını, 654 kişi olan Protestanlar %0.27'sini, 422 kişi olan Katolikler %0.17'sini ve 84 kişi olan gayrimüslim çingeneler de %0.03'ünü oluşturmuştur (Karpas, 2003: 165).

Yaklaşık on yıllık bir zaman içerisinde Kudüs'ün kazalarıyla birlikte toplam nüfusu 234770'den 247000'e yükselmiştir. Ancak 1882'den sonra Osmanlı Devleti'nin aldığı tüm tedbirlere rağmen Filistin bölgesine yoğunlaşan Yahudi göçünden kaynaklanan Yahudi nüfusundaki artış Osmanlı Devleti'nin nüfus kayıtlarında belirtilmemiştir. Bunun da nedenini, gelen Yahudilerin Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde olmamalarına ve bölgeye kaçak olarak yerleşmelerine bağlamak gerekir (Gümüş, 2009). 1892-1893 yılı için McCarthy, Kudüs genelindeki Yahudi nüfusunu 11001 kişi olarak göstermiştir. Ancak, toplam nüfusu da 275115 olarak ifade etmiştir (Akt. Avcı, 2004: 60).

19. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen depremlerdeki yıkım ve vuku bulan salgın hastalıklardan ölümler gibi etkenler yüzyılın ikinci yarısında pek fazla görülmemiştir. Bunun yanında, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda yaşayan halkın da,

buldukları yerlerden ayrılarak Filistin bölgesine göç etmeleri ve tüm engellemelere rağmen bölgeye Yahudi göçünün devam etmesi Kudüs ve civarının nüfusunun artmasına sebep olmuştur (Öztürk, 2005: 22).

3.2.2.2. Nablus (Belka) Sancağı'nın Nüfusu

19. yüzyılda Nablus Sancağı'nın nüfusuna dair tespit edebildiğimiz ilk veriler, sancağın Suriye Vilayeti'ne bağlı olduğu döneme ait olup vergi hanesi şeklindedir. Vergi hanesinden tahmini gerçek nüfusa ulaşabilmek için "5" katsayısı kullanıldığında sancağın nüfusu, 89370 Müslüman ve 1785 gayrimüslim olmak üzere toplam 91155 kişi olmaktadır. "7" katsayısı kullanıldığında ise toplam nüfus, 127617 kişiye yükselmekte ve bu nüfusun 125118'ini Müslümanlar, 2499'unu gayri-müslimler oluşturmaktadır. Ancak 1873-1874 yıllarına ait 1291 tarihli Suriye Vilayeti Salnamesi'nde erkek nüfusun, 53950'si Müslüman, 1257'si Gayrimüslim olmak üzere toplam 55207 kişi olduğu ifade edilmiştir. Yaklaşık bir o kadar da kadın olacağı düşünülürse sancak nüfusunun 1870'li yılların başında 100000 kişi civarında olduğu söylenebilir. Nablus Sancağı'ndaki nüfusun bir kısmını da aşiret geleneklerine bağlı olarak konargöçer halde yaşayan bedeviler oluşturmaktadır. Bunlardan Benî Salat ve Hicâb Aşireti çöl tarafında bulunduğundan, Benî Hamide Aşireti de sarp bölgelerde yaşadığından vergi vermekten muaf tutulmuşlar ve vergi hanesi içerisinde gösterilmemişlerdir. Diğer aşiretler ise Osmanlı Devleti'ne olan vergilerini ödemişlerdir (Karpas, 2003: 161).

Nablus Sancağı'nın idarî yapısında sık sık değişiklik yapılması, sancağın toplam nüfus sayısının ve nüfus hareketlerinin tespit edilmesi konusunda problem yaratmıştır. Sancağın Suriye Vilayeti'ne bağlı olduğu dönemde kaza sayısı ikiye indirilmiş daha sonra yeniden dörde çıkarılmıştır. Ayrıca sancağa dâhil edilen topraklar da farklılıklar arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında 1885-1886 yılında sancağın toplam nüfusu 115314 olarak belirtilmiş olmasına rağmen, McCarthy, aynı yıl için sancağın toplam nüfusunun 138256 kişi olduğunu ifade etmiştir. 1892-1893 yılında ise nüfusu, 147376 kişi olarak göstermiştir. Oysa Osmanlı Devleti'nin bu yıla ait resmi kayıtlarında sancağın toplam nüfusu, 120546 kişi olarak kaydedilmiştir (Öztürk, 2005: 23).

1885-1886 yılından 1892-1893 yılına kadar sancakta bulunan cemaatlerin nüfus oranlarında büyük bir değişiklik olmamıştır. Nüfustaki 5232 kişilik artış doğum oranının ölüm oranından fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Nüfus, doğal bir büyüme göstermiştir. 1900-1901 yılına ait 1318 tarihli Beyrut Vilayeti Salnamesi'nde Nablus Sancağı'nın 1900-1901 yılında nüfusu, 127976'sı Müslüman, 1119'u Rum, 387'si Protestan, 495'i Latin, 58'i Yahudi ve 167'si Samirî olmak üzere toplam 130202 kişi olarak gösterilmiştir. Ancak, aynı kaynakta yer alan Nablus Sancağı'nın kaza ve nahiyelerindeki nüfusun cemaatlere göre dağılımında, sancağın toplam nüfusunun 127109 olduğu görülmüştür (Öztürk, 2005: 29). Nablus Sancağı'ndaki Müslüman nüfus, yüzyıl boyunca hiçbir zaman %97'nin altına düşmemiştir. Sancak, gayri-müslim nüfus için ne Kudüs gibi dinî ne de Akka gibi ticarî bir öneme sahip olmamıştır. Coğrafi olarak da iç bölgede yer almasından dolayı göç almamıştır. Bu sebepten dolayı, sancağın toplam nüfusu, doğal bir büyüme göstermiş, 130000'in üzerine çıkmamıştır.

3.2.2.3. Akka Sancağı'nın Nüfusu

19. yüzyılın ilk yarısında sancağın nüfusunu tespit edebilmek oldukça güçtür. Seyyahların verdiği tahmini değerlere göre, Taberiye'de 1812 yılında 4000 kişi yaşamaktaydı. 1816'da Hayfa'nın 1000, Nasıra'nın 2000 nüfusu olup Safed'de de 600 hane bulunmaktaydı. Akka ile birlikte toplam nüfus 10000'i geçmemekteydi. 1816 yılından sonra Marunîler, Cebel-i Lübnan bölgesinden gelerek Nasıra'ya yerleşmişlerdir. Ayrıca küçük bir azınlığı temsil eden Rumlar da, çeşitli şehirlerden Nasıra'ya gelenlerin kardeş ve akrabalarını getirterek büyük bir Ortodoks nüfus oluşturmuşlardır. Hıns ve köylerinden, Cebel-i Nablus'dan, Kuzey Afrika'nın Avnillah bölgesinden, Mekke'den ve Mısır'dan gelen Müslümanların bölgeye yerleşmesiyle Nasıra'nın nüfusu oldukça artmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Safed'in nüfusu da artış göstermiştir. 1837 yılında meydana gelen depremde pek çok ev yıkılmış ve 2158 kişi ölmüştür. Buna rağmen Cezayir'den gelenlerle birlikte Safed'in nüfusu artmıştır. Ancak Taberiye için aynı şeyler söylenemez. 1837'deki deprem ile bölgede görülen humma, malarya ve veba gibi hastalıklar, nüfusun azalmasında etkili olmuştur (Karpas, 2003: 56).

Akka Sancağı'nın nüfusuna dair tespit edilebilen ilk veriler, 19. yüzyılın ikinci yarısında sancağın Suriye Vilayeti'ne bağlı olduğu döneme ait olup vergi hanesi şeklindedir. Vergi hanesinden tahmini gerçek nüfusa ulaşabilmek için "5" katsayısı kullanıldığında sancağın nüfusu, 46430 Müslüman ve 27760 gayrimüslim olmak üzere toplam 74190 kişi olmaktadır. Ancak ilerleyen yıllara ait nüfus

bilgileri, Akka Sancağı için "5" katsayısının kullanılmasının uygun olmadığını göstermektedir. 1296 tarihli Suriye Vilayeti Salnamesi'ne göre, 1879-1880 yılında Akka Sancağı'nın toplam nüfusu, 49307 kişidir. Akka Kazası'nda 9536 Müslüman, 4570 gayrimüslim; Hayfa Kazası'nda 3500 Müslüman, 1271 gayrimüslim; Nasıra Kazası'nda 2500 Müslüman, 2922 gayrimüslim; Taberiye Kazası'nda Arap aşiretleriyle birlikte 5900 Müslüman, 4100 gayrimüslim; Safed Kazası'nda ise 8000 Müslüman, 7008 gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Aynı salnameyi kaynak gösteren Ganayım ise, 1877-1878 yılında Akka Sancağı'nın toplam nüfusunun 44607 kişi olduğunu, 1880-1881 yılında 35368 kişiye düştüğünü belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı savaş nedeniyle Müslüman erkeklerin askere alınmasından dolayı, nüfusun azalması doğaldır. Üstelik savaştan sonra Cezayirli, Boşnak, Çerkez ve Yahudilerin bölgeye gelerek Akka Sancağı'na yerleşmelerinin ardından yapılan nüfus sayımında, sancağın nüfusunun 1885-1886 yılı itibarıyla 75882 kişi olduğu göz önüne alınırsa, 1870-1871 yılındaki nüfusunun, 74190 kişi olmadığı sonucuna varılır (Öztürk, 2005: 38).

Akka Sancağı'nda aşiret geleneklerine bağlı olarak konargöçer halde yaşayan bedeviler de bulunmaktadır. Bu dönemde bedeviler arasındaki en büyük aşiret, 19. yüzyılda Mısır'dan gelen ve Taberiye Kazası'nda yaşayan El-Havara aşiretidir. Bu aşiretin bir bölümü de Delhemiye Köyü'ne yerleşmiştir. El-Havara aşireti dışında Tabur Dağı civarında Es-Sabih aşireti, Ağvar civarında El-Beşatu, El-Gazaviye ve Es-Sakur aşiretleri de vardır ki, bunların toplam nüfusu 6500 kadardır. Akka Sancağı'nın kuzeybatısında Merc-i İbn Amir'de ise Türkmen kabileleri yaşamıştır. Türkmen kabileleri arasında Avadin, Şakirad, Tavatiha boyları bulunmaktadır. Türkmenlerin bir kısmı İbn-i Razik ve Ebişuşa köylerine yerleşmiş olup, çok uzun zamandan beri bölgedeki arazileri temlik etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise, Hayfa Kazası'nın sahil bölgesinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu Türkmenler, Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerinde Sahil Türkmenleri olarak adlandırılmışlardır. Akka Sancağı'nda bulunan Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu, yerleşik durumda yaşamlarını sürdürmüş ve ziraat ile uğraşmışlardır (Göğünç, 1979: 352).

1301 tarihli Suriye Vilayeti Salnamesi'nde ise, 1885-1886 yılında Akka Sancağı'nda 21 aşiretin bulunduğu ve toplam nüfuslarının 4000 kişi olduğu belirtilmiş, ancak aşiretlere göre nüfus dağılımı gösterilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında 1885-1886 yılında sancağın toplam nüfusu 75882 olarak belirtilmiş olmasına rağmen McCarthy, aynı yıl için sancağın toplam nüfusunun 93222 kişi olduğunu ifade etmiştir. 1892-1893 yılında ise nüfusu, 106302 kişi olarak göstermiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu yıla ait resmi kayıtlarında sancağın toplam nüfusu, 84713 kişi olarak kaydedilmiştir. 1885-1886 yılında 75882 kişi olan sancak nüfusu, 1892-1893 yılında 84713 kişiye yükselmiştir. Ancak nüfustaki bu büyüme, doğal bir büyüme olmayıp Yahudi göçmenlerin, Akka Sancağı'na yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır. Sancak genelinde 1885-1886 yılında 1618 kişi olan Yahudi nüfus, 1892-1893 yılında 8991'e ulaşmıştır. Akka, Hayfa, Safed ve Taberiye kazaları yoğun bir Yahudi göçü almışken, Nasıra Kazası'na hiçbir Yahudi'nin yerleşmemiş olması da dikkat çekicidir (Akbal, 1951: 641).

1318 tarihli Beyrut Vilayeti Salnamesi'nde, Akka Sancağı'nın 1900-1901 yılındaki nüfusunun 130202 kişi olduğu belirtilmiş, ancak yine aynı kaynakta Akka Kazası'nın nüfusunun 30142 kişi, Hayfa Kazası'nın 19330 kişi, Safed Kazası'nın 24057 kişi, Nasıra Kazası'nın 16599 kişi ve Taberiye Kazası'nın 8014 kişi olduğu ifade edilmiştir. Kaza nüfusları dikkate alındığı zaman sancağın toplam nüfusu 98142 kişi olmaktadır. Ayrıca bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Filistin bölgesine Yahudi göçünü engellemek için almış olduğu tedbirler de göz önünde bulundurulursa, sancak nüfusunun 1892-1893 yılında 84713 kişi iken 1900-1901 yılında 130202 kişiye yükselmesi mümkün değildir. Bu sebepten dolayı, 1900-1901 yılında Akka Sancağı'nın toplam nüfusunun 98142 kişi olması daha doğru görünmektedir (Akbal, 1951: 641).

Sancak, 19. yüzyılın hem birinci hem de ikinci yarısında sürekli göç almış ve bundan dolayı da nüfusu sürekli artmıştır. Sancağın sürekli göç almasının sebebi, sahil şeridinde bulunan coğrafi konumundan dolayıdır. Özellikle Mısır ve Cezayir'den muhacirler gelmişlerdir. 1831-1840 yıllarında Mehmed Ali Paşa döneminde birçok Mısırlı aile Şam ve Akka'ya yerleştirilmeye mecbur edilmişlerdir. Bunu yanında, 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı işgal etmelerinin ardından İskenderiye'den pek çok kişi Akka Sancağı'na göç etmiştir. Suriye Vilayet Gazetesi, göç edenlerin sayısını 8000 veya 9000 nüfus olduğunu yazmıştır. Ayrıca iktisadî zaruretlere dolayı da Mısırlıların göç ettiği görülmektedir (Kılıç, 1997: 65).

Cezayirliler ise, özellikle 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinin ardından Akka Sancağı'na göç etmeğe başlamışlardır. Özellikle Safed şehir ve köylerine gelen Cezayirli muhacirleri Osmanlı

Devleti, harabe durumundaki köylere yerleştirmiş ve bu köyleri de meskûn hale getirmiştir. 1881 yılında Şam'daki Fransız Konsolosluğu'nun kendi Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, bu tarihe kadar Akka Sancağı'na yerleşen Cezayirlilerin sayısının 28500 kişi olduğu belirtilmiştir. 1886 yılında 37 aile Safed'in Hüseyiniye Köyü'ne, 1890 yılında 24 aile Taberiye'ye ve 1993'de de 250 Cezayirli muhacir aile Akka'ya, Osmanlı Devleti tarafından yerleştirilmişlerdir (Akbal, 1951: 685).

Akka Sancağı'na göç eden diğer muhacirler ise Bosnalılar ve Çerkezlerdir. 1877-1878 yılında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı savaş sonrasında, Ruslar tarafından yaşadıkları bölgelerden sürülen Boşnak ve Çerkezler de Akka Sancağı'na göç etmişlerdir. 1881-1882 yılında Taberiye'nin Kefer Kema Köyü'nde 419 kişi, Safed'in Reyhanîye Köyü'nde 170 kişi ve Hayfa'nın El-Ğabe Köyü'nde de 426 kişi olmak üzere toplam 1015 kişi olan Boşnak ve Çerkez nüfus bulunmaktadır (Karaman, 1996: 89). Nitekim 1882 yılında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin tüm engelleme çabalarına rağmen, resmi ve gayri resmi yollarla devam eden Yahudi göçü de Akka Sancağı'nın nüfusunun artmasındaki bir başka etkidir (Gümüş, 2009). Tüm bu göçler dolayısıyla 1879-1880 yılında toplam 49307 kişi olan sancak nüfusu, 1900-1901'de 97762 kişiye yükselmiştir. 20 yıllık bir süre içinde nüfus, neredeyse iki kat artmıştır (Akbal, 1951: 685).

3.2.2.4. 19. Yüzyılda Filistin Bölgesinin Nüfusu

Daha önce de belirtilen sebeplerden dolayı, 19. yüzyılın ilk yarısı için Filistin bölgesinin nüfusunun tespit edilmesi mümkün değildir. Yüzyılın ikinci yarısına ait bilgiler ise, 1881-1882 yılından önceki dönemde vergi hanesi, bu tarihten sonra ise gerçek nüfus şeklindedir. Kudüs Sancağı'nda bir hanedeki kişi sayısı 7, Nablus Sancağı'nda 5, Akka Sancağı'nda ise 5'den azdır. Bu sebepten dolayı Filistin bölgesinin tahmini gerçek nüfusuna ulaşabilmek için bölgenin ortalama değeri olan "5" katsayısının kullanılması uygun görülmüştür. Buna göre de Filistin bölgesinin tahmini nüfusu, 273560 kişi Müslüman, 47335 kişi gayrimüslim olmak üzere toplam 320895 kişidir (Karaman, 1996: 100).

1885-1886 ve 1892-1893 yılları arasında Kudüs Sancağı'ndaki Müslüman nüfus, 199613 kişiden 213310 kişiye yükselmiştir. Diğer cemaatlerin nüfusunun ise aynı olduğu görülmektedir. 1885-1886 yılında 422 kişi olarak kaydedilen Katolik nüfus, 1892-1893 yılında gösterilmemiş, ancak daha önce kaydedilmeyen Bulgar nüfusu bu yılda 422 kişi olarak gösterilmiştir. 1892-1893 yılında Kudüs Sancağı'nda Katolik nüfusun olmamasının imkânı yoktur. Bu sebepten dolayı Bulgar olarak kaydedilen nüfusun Katolik nüfus olduğunu düşünülebilir. Aynı tarihler arasında Nablus Sancağı'nda Müslüman ve Protestan nüfusunun artmasına karşılık, Rum, Katolik, Latin ve Yahudi nüfusunda az da olsa düşüş görülmektedir. Daha önce kaydedilmeyen Samirîler ve yabancı uyrukluların da nüfusu 1892-1893 yılında kaydedilmiştir. Aynı yıllarda Akka Sancağı'nda ise Katolik, Protestan ve Latin nüfusunda küçük bir düşüş, Müslüman, Rum ve Yahudi nüfusunda da bir artış görülmektedir. Ancak dikkati çeken nokta 1885-1886 yılında 1618 kişi olan Yahudi nüfusunun 1892-1893 yılında 9021 kişiye yükselmesidir. Yahudi nüfusundaki bu %557,5'lik artış, Osmanlı Devleti'nin engelleme çabalarına rağmen, bölgeye yoğunlaşan Yahudi göçünden kaynaklanmaktadır. Ancak, Yahudi nüfus, özellikle Akka Sancağı'nda büyük bir artış göstermesine rağmen, Filistin bölgesinde 19. yüzyılın sonuna kadar hiçbir zaman, iddia edildiği gibi Müslüman nüfustan fazla olmamış, Müslüman nüfusun oranı %85'in altına hiç düşmemiştir. Nüfusun Yahudiler lehine değişmesi, 1912'de gerçekleşen ikinci göç dalgasından sonradır. Bu tarihte Yahudilerin Filistin'e girişini engelleyen nizamnameler uygulamadan kaldırılmıştır. Kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, bölgenin Müslüman erkeklerinin savaşa gitmeleri ve dönememeleri, savaş sonunda ise bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkarak İngiliz Manda Yönetimi'ne girmesi, Yahudi nüfusu azınlık olmaktan çıkarmıştır (Kılıç, 1997: 57-58).

3.2 İktisadî Durum

3.2.1 Tarım ve Hayvancılık

Bir toplumun iktisadî gücünü belirleyen üç unsur vardır. Bunlardan ilki tarım ve hayvancılık, ikincisi sanayi, üçüncüsü ise ticarettir. Sanayi İnkılabı'ndan önce, devletlerin iktisadî gücünün oldukça büyük bir bölümünü tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücü de buna dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, sanayi alanında Batılı devletlerin gösterdiği başarıyı gösterememiş, sanayi hiçbir zaman iktisadî güç olarak tarım ve hayvancılığın önüne geçememiştir. Filistin bölgesinin kırsal alanlarındaki iktisadî faaliyetlerini de tarım ve hayvancılık oluşturmuştur (Cin, 1989: 33).

Bölgede buğday, arpa, darı, mercimek, bakla, nohut ve burçak en çok yetiştirilen hububat ve bakliyat ürünleridir. Başta zeytin olmak üzere susam, pamuk, incir, portakal, limon, ceviz, hurma, dut, badem, nar, elma, üzüm, çivit, tütün, patates ve salatalık da bölgede üretilen diğer ürünlerdir. Akka merkez kazada senelik 350.000, Safed'de 200.000, Nasıra'da 350.000, Taberiye'de 300.000, Cenin'de 500.000, Benî Sa'b'da 450.000 İstanbul kilesi derecesinde hububat yetiştirilmiştir. Özellikle Cenin, zeytin, tütün ve pamuk üretiminde önemli merkez durumunda olup, senelik 400.000 kıyye zeytinyağı ve 30.000 kıyye pamuk elde edilmiştir. Benî Sa'b Kazası'nda hububat üretiminin yanında senelik 500.000 kilogram susam ve 1.000.000 kilogram zeytinyağı ile birçok meyve üretimi de yapılmıştır. Cemâ'in Kazası'nın ise senelik hububat hâsılatı, ancak kendisine yetecek durumda olmasına rağmen her sene 1.200.000 kilogram yağ, 500.000 kilogram kuru incir ve 10.000 kilogram tütün elde edilmiştir. Kudüs Sancağı'nda da hububat ve meyve yetiştiriciliği yapılmıştır. Özellikle Yafa bölgesinde yetiştirilen portakallar dışarıya ihraç edilmiştir. Gazze ise arpa üretimiyle ün yapmıştır (Öztürk, 2002: 802).

Toplam yüzey ölçüsü 2.011.691 dönüm olan Nablus Sancağı'nın 404.641 dönümünde, toplam yüzey ölçüsü 1.459.728 dönüm olan Akka Sancağı'nın ise 424.176 dönümünde tarım yapılmıştır. Nablus Sancağı, yüzey ölçüsü olarak Akka Sancağı'ndan büyük olmasına rağmen dağlık olan coğrafi yapısı sebebiyle tarıma elverişli arazisi, Akka Sancağı'na göre daha azdır (Cin, 1989: 34). 1892-1893 yılında Nablus Sancağı'nın ekilebilir arazisinin %41.64'ü buğday, %30.08'i zeytin, %13.43'ü susam, %6.83'ü arpa, %4.63'ü incir, %2.58'i darı, %0.15'i nohut, %0.15'i burçak, %0.14'ü bakla, %0.13'ü üzüm, %0.12'si tütün ve %0.12'si pamuk üretimi için kullanılmıştır. Dönüm başından 3.01 kile buğday, 10.54 kıyye zeytin, 1.04 kile susam, 3.87 kile arpa, 6.67 kıyye incir, 8.88 kile darı, 3.36 kile nohut, 4.50 kile burçak, 24.10 kile bakla, 472.72 kıyye üzüm, 20 kile tütün ve 1.60 kıyye pamuk alınmıştır. Aynı yıl Akka Sancağı'nın ekilebilir arazisinin %39.48'inde arpa, %13.22'sinde buğday, %10.84'ünde beyaz darı, %10.51'inde zeytin, %5.04'ünde bakla, %4.60'unda susam, %4'ünde mercimek, %3.89'unda burçak, %2.97'sinde nohut, %2.35'inde yulaf, %1.17'sinde üzüm, %0.13'ünde mısır, %0.82'sinde incir, %0.70'inde pamuk, %0.60'ında tütün, %0.22'sinde patates ve %0.02'sinde fasulye üretimi yapılmıştır. Dönüm başına 20.48 kile buğday, 2.25 kile arpa, 10 kile mısır, 6.06 kile burçak, 6.82 kile beyaz darı, 3.33 kile susam, 10 kile fasulye, 2.14 kile mercimek, 2.32 kile nohut, 2.14 kile bakla, 68.42 kıyye patates, 62.84 kıyye tütün, 2 kile yulaf, 16.66 kıyye pamuk, 21.12 kıyye zeytin, 18.86 kıyye incir ve 23.12 kasa üzüm düşmektedir (Cin, 1989: 35).

Filistin bölgesinde tarımın yanında, küçük ve büyük baş hayvancılığın da yapıldığı görülmektedir. 1892-1893 yılında Akka Sancağı'nda 20.920 baş çift öküzü, 576 baş sığır boğası, 10.663 baş inek, 3.700 baş dana, 2.389 baş yük ve binek atı, 29.690 baş koyun, 96.412 baş keçi, 1201 baş deve, 6200 baş eşek, 72 baş domuz bulunmaktadır. Aynı yıl Nablus Sancağı'nda ise, 8.700 baş öküz, 2.400 baş boğa, 9.500 baş inek, 2500 baş dana, 255 baş at, 10.126 baş koyun, 55.708 baş keçi, 550 baş deve, 2300 baş eşek var olup, koyunlardan 3.000 kıyye yapağı ve keçilerden 45.600 kıyye keçi kılı alındığı tahmin edilmektedir. Küçük ve büyük baş hayvan yetiştiriciliğine ek olarak bölgede arıcılık da yapılmıştır. 1892-1893 yılında Akka Sancağı'nda 3.115 adet kovandan 6.376 kasa bal ve 440 kıyye bal mumu, Nablus Sancağı'nda da 3.150 adet kovandan 45.000 kıyye bal ve 800 kıyye bal mumu elde edilmiştir (Öztürk, 1991: 91). Filistin bölgesindeki yetiştirilen mahsuller ile küçük ve büyük baş hayvan varlığı, bölgenin kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

3.2.2. Sanayi

Filistin bölgesindeki sanayi, atölyelerde yapılan el sanatlarına dayanmakta olup, bu sektörde çalışanların nüfusu, toplam nüfusun %15'ini geçmemiştir. 19. yüzyılda özellikle Nablus'da bulunan sabunhaneler, Filistin bölgesinin en önemli sanayisini oluşturmuştur. Sabunun imalinde kullanılan zeytinyağı, Filistin bölgesinde bulunan zeytinliklerden temin edilirken, soda Gazze, Şam, Mısır ve Kızıldeniz'den, kireç Ürdün civarındaki kireç ocağından, tuz ise Ölü Deniz kıyılarından getirilmiştir. İhraç edilmediği sürece sabundan vergi alınmamıştır. Kudüs'te 1806 yılında dört büyük sabunhanenin olduğu bilinmektedir. 1830'da sabunhane sayısı dokuza yükselmiştir (Gümüş, 2009). Yüksek kalitede olan sabunlar, uzak bölgelere de pazarlanmışlardır. Bölgeyi ziyaret eden seyyahlardan Warren, 1870'lerde Kudüs'te bir tane Rumlara, bir tane Protestanlara, beş tane de Müslümanlara ait olmak üzere yedi sabunhanenin bulunduğunu ve toplam 76 işçinin çalıştığını belirtmiştir. Çekirgelerin zeytin ağaçlarına zarar vermesi sebebiyle yağın kalitesinin düştüğünü, bundan dolayı da bir tüccarın Güney Avrupa'dan yağ ithal etmeye başladığını, ancak bu yağdan imal edilen sabunun fazla yumuşak olması

nedeniyle halk tarafından talep görmediğini ifade etmiştir. 1883–1884 yılında Nablus'ta yirmi sekiz tane sabunhane bulunmaktadır (Akbal, 1951: 624).

Filistin bölgesindeki ikinci önemli sanayi kolu yağ üretimidir. Bölgede yetiştirilen zeytin ve susam tohumları yağhanelerde işlenerek zeytinyağı ve susam yağı elde edilmiştir. 1870–1871 yılında Kudüs Sancağı'nda toplam 55 tane yağhane bulunmaktadır. 1883–1884 yılında Nablus Sancağı'nda ise 430 tane yağhanenin çalıştığı bilinmektedir (Öztürk, 1991: 91). Kumaş imali ve boyamacılığı Filistin bölgesinin önemli başka bir sanayi kolunu oluşturmuştur. Boya ve dokumahanelerde, Müslüman erkeklerin haricinde kadınlar ve Hıristiyanlar da çalışmışlardır. Kumaş boyamacılığında daha çok mavi renk kullanılmıştır. Boya, Ölü Deniz civarında yetiştirilen çivitotundan ve Yahudi tacirler tarafından Avrupa'dan ithal edilen indigonun 19 soda ve kireçle karıştırılmasından elde edilmiştir. İndigo, iç pazar ürünlerinde kullanıldığı takdirde vergiden muaf tutulmuştur (Gümüş, 2009). Boyahanelerde genellikle on işçi ve çırak çalıştırılmıştır. Bu iş çoğunlukla babadan oğula geçmesine rağmen, diğer kişilere de bu işte çalışma imkânı verilmiştir. İşletme sahiplerinin çıraklara karşı hiçbir sorumlulukları olmayıp, birkaç günlük ihbar süresiyle çırakları işten çıkarabilmişlerdir. Çırak kendi isteğiyle işten ayrılırsa, şehirdeki hiçbir boya evi önceki işverenin onayı olmadan o çırağı çalıştırmamıştır. Bir başka yerel sanayi kolu ise, deri işlemeciliğidir. 1806 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Seetzen, Kutsal Mezar Kilisesi'nin karşısında ihracat için her renk deri işleyen bir tabakhanenin olduğunu, burada tümü Müslüman 20 usta işçinin ve 20 kalfanın çalıştığını, atıkların ve kanın temizlenmesi için yetecek kadar su bulunmamasından dolayı etrafa kötü kokular yaydığını belirtmiştir. Bu tabakhanenin, Müslümanlar tarafından özellikle Kutsal Mezar Kilisesi'nin karşısına kurulduğunu düşünen Hıristiyanlar, tabakhaneden rahatsızlık duymuşlardır. 1870'lerin sonuna doğru Kudüs'te sayıları artan tabakhaneler, mezbahaneler gibi şehir surlarının dışına taşınmıştır (Karaman, 1996: 103).

Özellikle Kudüs'te bir diğer sanayi ve el sanatları kolu ise, Hıristiyanlara ait olan hediye ve dinî içerikli eşya üretimidir. Hıristiyan zanaatkarlar, deniz kabuğu, kemik ve benzer materyallerden hac figürleri ile çoğu manastır ve kiliselerde kullanılmak üzere kandiller yapmışlardır. Filistin bölgesinde çanak-çömlek üretimi de görülmektedir. İyi kalitedeki çömlekler Beyrut'tan getirilen kilden, daha düşük kalitedekiler ise Ramle yolu yakınındaki Kastel köyünden elde edilen kilden yapılmıştır. Kili güçlendirmek için pek çok madde eklendiğinden dolayı çömleklerin rengi taba veya kırmızı renkte olmuştur. 1870'lerde bölgeyi ziyaret eden Warren, Kudüs'te beş tane seramik atölyesinin olduğunu, atölye sahiplerinin fakir olması ve kurutma fırınlarını işletecek imkânlarının olmaması sebebiyle imalathanelerini sadece yazın çalıştırdıklarını, buralarda sürahi, vazo, kâse ve tuğla üretildiğini, seramikçiliğin Filistin'deki en eski endüstri dallarından olduğunu, İncil'de de bundan bahsedildiğini ifade etmiştir. Bölgede üretim yapan un değirmenleri de bulunmaktadır. Kudüs'te 1854 yılında 20 tane umumî un değirmeni varken 1870'lerden sonra değirmenlerin bazıları üretim hacmini arttırmış, rekabete dayanamayan diğerleri ise kapanmak zorunda kalmıştır. Aynı durum Nablus Sancağı için de geçerlidir. 1873–1874 yılında sancak genelinde 15 değirmen bulunurken, 1883–1884 yılında 5'e düşmüştür. Kudüs ve Nablus sancaklarının aksine Akka Sancağı'nda bulunan değirmenlerin sayısında artış görülmüştür. 1870–1871 yılında sancakta toplam 54 değirmen varken, 1900–1901 yılında 110'a yükselmiştir. Bu durum, Akka'nın ticarî merkez olmasına karşın Kudüs ve Nablus'un kapalı ekonomiye sahip olmalarından kaynaklanmıştır (Kılıç, 1997: 65).

19. yüzyıl boyunca inşaat alanındaki gelişmeler yapı endüstrisinin gelişmesine sebep olmuştur. Taş kesiciliği işinde daha çok Beytü'l-Lahim'li fellahlar çalışmışlar, ancak işi öğrenmek için 6 ay ile 2 yıl arası bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Kudüs'te, 1840'lardan itibaren matbaalar da faaliyete başlamıştır. Bu dönemde bir tanesi Yahudilere, bir tanesi Latin manastırına ve bir tanesi de Ermeni manastırına ait üç tane matbaa faaliyet göstermiştir. 1853 yılında Yahudi matbaası kapatılmıştır (Kılıç, 1997: 65).

Görüldüğü gibi, 19. yüzyılda Filistin bölgesindeki sanayi; sabun, zeytinyağı üretimi ve dokuma dışında çok gelişmemiş olmasına rağmen bölgenin ihtiyaçlarını da karşılayabilecek niteliktedir. İmalathanelerin neredeyse tamamına yakını Müslümanlara aittir. Ancak bu durum, gayrimüslimlerin imalathane açma haklarının olmadığı anlamına gelmez. Gayrimüslimler daha çok, altın ve gümüş ustacılığı, saatçilik, demircilik ve marangozluk yaptıklarından, başka bir alana yönelip de yeni imalathaneler açmamışlardır. Ayrıca, %85'lik bir oranla Müslümanların yaşadığı bir yerde üretimin, çoğunluğun elinde olması da doğaldır. Filistin bölgesinde hemen her iş kolundaki üretim teknikleri ve çalışma usulleri, geleneksel esnaf teşkilatı şeklinde sürdürülmüştür. Çok büyük işletmeler ve fabrikalaşma bu dönemde henüz görülmemektedir (Göğünç, 1979: 332).

19. yüzyılda Filistin bölgesindeki meslek grupları, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki meslek gruplarıyla hemen hemen aynıdır. Her bir esnaf grubuna muayyen bir meslek havale edilmiştir. Mesela Müslümanlar değirmencilik, hububat, sabun, züccaciye işleri, et, helva ve sof ticaretiyle ilgilenmişlerdir. Yahudiler bankacılık, saat tamirciliği, aktarlık, içki imalatı; Rumlar altın, kuyumculuk, bakırcılık ve içki üretimi; Latinler ise berberlik, marangozluk ve demircilikle uğraşmışlardır (Gümüş, 2009). Yüzyılın sonlarında Filistin bölgesinde yabancı devletlere tanınan, %3'den başlayıp %11'e varan gümrük imtiyazları sonucunda mahallî sanatlar değişime uğramış ve bununla birlikte Osmanlı millî sanatı da zayıflamıştır.

3.2.3. Ticaret

19. yüzyılın ortalarında Filistin bölgesindeki ihracatı hububat ürünleri, zeytinyağı ve sof oluşturmuştur. Aynı yıl Akka limanından 47.500 kuruşluk 1.097.280 okka zeytinyağı ve Hayfa limanından da 361.776 kuruşluk zeytinyağı ihraç edilmiştir. 1862 yılında Akka limanından Fransa'ya 190.275 kuruşluk sof ihracatı yapılmışken, 1863 yılında artarak 203.076 kuruşa ulaşmıştır. 1875 yılına ait El-Beşir Gazetesi, Akka'dan Marsilya'ya sof ihraç edildiğini ve balyasının 82-85 Frank (410-425 kuruş) olduğunu yazmıştır. 1877'de sofun balyası 67,2 Franka (335 kuruş) düşmüştür. Filistin bölgesindeki ithalat ise 1870'lerde daha çok Marsilya ve Trieste limanları üzerinden yapılmıştır. Marsilya'dan yünlü eşyalar, ipek, metal aletler, Trieste'den ise cam, kereste ve mobilyalar getirilmiştir (Kılıç, 1997: 69).

Bölgenin, ithaline en fazla ihtiyaç duyduğu ürünler şeker, kahve ve pirinçtir. Yeni binaların inşa edilmesi ve yaşam şartlarını değişmesi, yapı kerestesi ile lüks ve fantezi eşyanın ithaline neden olmuştur. Bölgeden daha önce buğday ve mısır ihraç edilirken, 1877 yılında ithal edilmesi dikkat çekicidir. 1875 yılında 3.500.000 kile buğday üretilmiş ve kilesi 24-25 kuruşa satılmıştır. 1877'de ise 5.000.000 kile üretilmesine rağmen kile fiyatı 34-36 kuruşa yükselmiştir. Ayrıca aynı yıl dışarıdan da buğday ithal edilmesi, Osmanlı Devleti'nin savaşta olmasından dolayı, temel gıda maddesi olan buğdayı stokladığını göstermektedir (Kılıç, 1997: 69).

19. yüzyılın son çeyreğinde, Batılı devletlerin Ortadoğu'ya olan ilgileri nedeniyle, bu devletlerin sermayedarları Filistin bölgesinde bankalar açmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nden alınan imtiyazlarla Kudüs'te Osmanlı Bankası, Kudüs ve Gazze'de Filistin Ticaret Bankası ve Yafa'da Alman Filistin Bankası kurulmuş, açılan bu bankalar da dış ticaretin hareketlenmesine sebep olmuştur. 1898'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretinde Osmanlı-Alman ilişkileri en üst düzeye yükselmiş bulunuyordu. 1899'da Berlin'de 20 Milyon Mark sermaye ile Alman Filistin Bankası (Deutche-Palestina Bank) kuruldu. Bu banka Almanların, Osmanlı Devleti içinde, kendilerine özel etki alanı olarak seçtikleri okullar, tarım kolonileri, dinî kurumlar kurdukları yörelerde faaliyet göstermiş, Beyrut ve Trablus-Şam gibi yerlerde merkezler açmıştır (Gümüş, 2009). Bölgedeki menfaatlerini güçlendirmek isteyen İngiliz sermayesi de İngiliz-Filistin Bankası (Anglo-Palestina Company)'nı gecikmemiştir. 1902 yılında Londra'da 100 Sterlin sermaye ile kurulan bu banka da Beyrut, Hayfa ve Kudüs gibi şehirlerde şubeler açmıştır (Barkan, 1954: 241-242).

Filistin bölgesindeki iç ticaret ise mahallî çarşılar ve haftalık pazarlarda yapılmıştır. Pazartesi günleri Lud'da, Çarşamba günleri Ramle ve Birrü's-Seb'a'da, Cuma günleri de Kudüs, Gazze, Ma'del, Yafa ve Halilü'r-Rahman'da pazarlar kurulmuştur. Köylüler ve bedeviler ürünlerini bu pazarlarda satışa sunuyorlardı (Gümüş, 2009: 112). Akarçay'ın (2016: 392) da vurguladığı şekilde, Osmanlı Türkiye'si ve günümüz Türkiye'sinde de sosyal ve siyasal ilişkilerde, muhatapların aile, akraba, hemşehri, mezhep, cemaat, siyasal parti, sosyal mekânlar (örneğin kahvehane) gibi faktörlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu manada, pazaryerleri ekonomik olduğu kadar sosyal ilişkilerin de geliştiği mekânlardı. Buralarda hiçbir ayırım olmaksızın Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, şehirli, köylü ve bedeviler yan yana alım-satım yapmışlardır. Pazarlarda erkekler gibi kadınlar da satış yapabilmişlerdir. Satılan ürün çeşitlerine göre farklı pazarlar kurulmuştur. Mesela Kudüs'te, şehrin batı tarafında baharat, orta kesiminde sebze, doğu tarafında ise dokuma ürünlerinin satıldığı pazarlar vardı. Her ürünün belli bir mekânda satılması geleneği bütün klasik şehirlerde görülen bir özelliktir. Hatta bugüne kadar gelen bazı semt adlandırmaları bu geleneğin hatırasıdır. 1870'li yıllarda yaşanan su sıkıntısından dolayı su pazarı açılmış ve özellikle Silvanlı Araplar tarafından eşekler üzerinde teneke ve tulumlarla taşınan su bu pazarda satılmıştır. 1894 yılında da Davud Peygamber Kapısı'nın doğusundaki alanda Cuma günleri açık olan bir hayvan pazarı kurulmuş, ancak kontrolden çıkan hayvanların meydana getirebileceği muhtemel zararları önlemek amacıyla bu pazar, şehir surlarının

dışına alınmıştır (Avcı, 2004: 78). Haftanın belirli günlerinde kurulan pazarların yanında her gün açık olan çarşılar da vardır. Çarşı ve pazarlardaki asayiş, Osmanlı Devleti tarafından kontrol altında tutulmuş, yapılan denetimlerle terazilerdeki eksik tartımlar önlenmeye çalışılmıştır (Bostancı, 2006: 172).

4. SONUÇ VE DÜŞÜNCELER

Filistin bölgesi, tarihi süreç içerisinde en huzurlu ve rahat dönemini, Osmanlı hâkimiyeti altında geçirmiştir. Muhakkak ki eksiklikler vardır. Ancak, ölçü önemlidir. Osmanlı Devleti gibi merkezî bir devlet içerisinde çıkan aksaklıklar büyük yıkıntılara sebep vermeden düzeltilebilirken, güçlü otoritelerin olmadığı devletlerde küçük aksaklıklar büyük yıkıntıları beraberinde getirmiştir. İncelediğimiz dönemde merkezî idarenin zayıf olduğu dönemlerde bir takım huzursuzluklar yaşanmışsa da bugünkü gibi derin yaralar açılmamıştır. Buraya kadar verilen tarihî zeminden de anlaşılacağı üzere Filistin bölgesinde, belki daha genel olarak Ortadoğu'da benzer gelişmelerin devam edeceği söylenebilir.

Filistin bölgesinin gelir ve giderlerindeki dağılım, sancakların alanları, barındırdıkları nüfus ve ekonomik hareketlilikleri ile paralellik göstermektedir. Kudüs Sancağı gerek alan olarak, gerekse nüfusu itibarıyla Nablus ve Akka sancaklarına göre daha büyüktür. Bundan dolayı da, bölgedeki en fazla gelir, Kudüs Sancağı'ndan elde edilmiştir. En fazla gideri olan sancak da yine aynı sebeplerden ötürü Kudüs Sancağı'dır. Akka Sancağı, alan ve nüfus itibarıyla Nablus Sancağı'ndan küçük olmasına rağmen, sancaktaki ekonomik hareketlilik, gelir-gider harcamalarının hemen hemen Nablus Sancağı ile aynı olmasına sebep olmuştur (Gümüş, 2009: 117). 1870-1897 yılları arasında bölgenin gelirlerinde düzenli bir artış söz konusudur. 1882-1883 yılında Kudüs Sancağı'nın giderleri tespit edilememiş ancak diğer sancakların giderlerinde yarı yarıya azalma görülmüştür. 1897-1898 yılında daha öncede belirtildiği gibi asayiş ve askerî harcamaların yapılması gider miktarını arttırmıştır. Bölgeden elde edilen gelirler yine bölge içerisinde harcanmıştır (Öztürk, 2002: 809).

Ortadoğu bölgesinin, eskiden olduğu gibi günümüzde de önemini kaybetmemesinden dolayı Osmanlı Devleti dönemindeki idari, sosyal ve ekonomik yapısının bilinmesi, bölge ve günümüz tarihçiliği için önem arz etmektedir (Gümüş, 2009: 147). Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan 19. yüzyılda, Ortadoğu'daki idare tarzı ve sosyo-ekonomik yapı, Filistin ölçeğinde ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı içerisinde "Filistin" adında bir idari birim bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Filistin Bilad-ı Şam bölgesi içerisinde yer alan Kudüs, Nablus ve Akka Sancaklarıdır.

Sonuç olarak, Gümüş'ün (2009: 147) de vurguladığı şekilde; *"...hasta adam olarak tabir edilen bir devletin merkezine uzak bir vilayetinde II. Abülhamid döneminde Filistin'de nüfus artmış, gelirler artmış, demiryolu ve karayolu ulaşımı artmıştır. Ayrıca okullar, hastaneler, sosyal yardımlar, kültürel faaliyetler ilerlemiştir. Tüm bunların yanı sıra Yahudi göçü ve dış devletlerin nüfuz alanlarının artması engellenememiştir. Ancak bilinen bir şey vardır ki o zamanki politikalar tarihe iz bırakmıştır."*

KAYNAKÇA

Akarçay, P. (2016). Türkiye ve İsveç'te Siyasal Kültürün Siyasal Katılıma Etkisi. Akademik Bakış Dergisi, 57, 391-403.

Akarçay, P. ve Ak, G. (2017). Suriye Kaynaklı Göç Kapsamında Anadolu'da Sivil Toplum Girişimleri: Durum ve Etkiler. Social Sciences Studies Journal, 3(4), 340-346. (Doi Number: <http://dx.doi.org/10.26449/sssij.40>)

Akbal, F. (1951). 1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda idarî taksimat ve nüfus. Belleten, XV(60), Ekim, 617-628.

Avcı, Y. (2004). Değişim sürecinde bir Osmanlı kenti: Kudüs 1890-1914. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Barkan, Ö. L. (1953-1954). Osmanlı İmparatorluğu "bütçe"lerine dair notlar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15(1-4), Ekim-Temmuz, 251-329.

BOA., A. MKT. MHM., 443/82, 14/L/1289.

Bostancı, I. I. (2006). XIX. yüzyılda Filistin. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Cin, H. (1989). Filistin topraklarının Osmanlı dönemindeki hukukî statüsü ve Yahudilere karşı alınan tedbirler. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, II/2, Ocak-Haziran. 17-64.
- Engin, V. (1993). Rumeli Demiryolları. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Engin, V. (2007). II. Abdülhamid ve dış politika. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Engin, V. (2010). Pazarlık. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Göçek, F. M. (1996). Rise of the bourgeoisie, demise of empire: Ottoman westernization and social change. New York: Oxford University Press.
- Göğünç, N. (1979). Hane deyimi hakkında. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 32, 331-348.
- Gümüş, S. (2009). II. Abdülhamit döneminde filistin politikası. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Hanioğlu, M. Ş. (2010). The brief history of the late Otoman Empire. Princeton: Princeton University Press.
- Karaman, M. L. (1996). Filistin. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 13. İstanbul: TDV Yayını.
- Karpat, K. H. (2003). Osmanlı nüfusu (1830–1914): demografik ve sosyal özellikleri. (çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılıç, O. (1997). 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatı-eyalet ve sancak tevcihatı. Elazığ: Şark Pazarlama.
- Maksudoğlu, M. (2007). Osmanlı tarihi 1289-1922. İstanbul: Elif Yayınları.
- Öke, M. K. (1983). İngiliz casusu Arminius Vambery'nin gizli raporlarında II. Abdülhamid ve dönemi. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Öztürk, M. (1991). Osmanlı dönemi fiyat politikası ve fiyatların tahlili. Belleten, LV(212), Nisan, 87-100.
- Öztürk, M. (2005). Genel Hatlarıyla 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye. İç. Mustafa Öztürk ve Sevda Özkaya Özer (Yay.Haz.). Prof. Dr. Halil Narman Armağanı. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayını, 18-44.
- Öztürk, M. (2002). Genel hatlarıyla Osmanlı para tarihi. Türkler 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.